

Tommy Book:

Exkursionsmål i Köpenhamnsområdet I

Tidigare har i GN presenterats en mängd exkursionsmål i Stor-Stockholm (1969:2, 1969:3, 1970:4 och 1973:4). Denna uppsats, som följs av ytterligare en, är avsedd att mera utförligt redogöra för ett mindre antal exkursionsmål i Köpenhamnsområdet. Dessa är så valda att, om man så önskar, hela exkursionen skall kunna genomföras med kollektiva transportmedel. Uppsatsen avslutas därför med praktiska resråd och förslag till kartinköp. I detta avsnitt skall vi uppehålla oss vid de norra och nordvästra delarna av huvudstadsområdet och tonvikten kommer att läggas på det historisk-geografiska.

Kort allmän presentation av exkursionsområdet

Exkursionsområdet, vars omfattning framgår av fig. 1, består i huvudsak av bostadsbebyggelse och rekreationsområden (främst det stora bokskogsområdet Dyrehaven). Jordbruksarealerna är relativt blygsamma, varför någon särskild beteckning för bebyggda arealer ej gjorts.

Huvuddelen av exkursionsområdet är beläget inom Lyngby-Taarbæk kommun med Lyngby (eg. Kongens Lyngby) som ledande ort. Kommunen har idag ca 60 000 inv och ingår i det breda bältet av kranskommuner till huvudstaden (fig. 2).

För hundra år sedan innehöll området en mängd byar av olika typer och med skilda funktioner. Dessa gamla bykärnor återfinns i dag till stor del inom den sammanhängande bebyggelsen. Fyra funktionella huvudtyper, landsbyn (jordbruksbyn), fiskeläget, brukssamhället och handelsorten, kan urskiljas. Dessa har erhållit en särskild markering å fig. 1. Till detta kommer förutom modern hyreshus- och villabebyggelse bl.a. också samhällen och delar av samhällen som under 1800-talet vuxit upp kring järnvägsstationer och bad- och kuranläggningar (Klampenborg samt det omedelbart norr om exkursionsområdet belägna Skodsborg).

Bland l a n d s b y a r n a med bibehållen karaktär kan nämnas: Lyngby, där bevaringsplaner uppgjorts för den gamla lands- och kyrkbyn, Lundtofte och Virum. De båda förstnämnda är av klungbytyp och den sistnämnda av radbytyp. Två f i s k e l ä g e n, med välbevarade kärnor, är Skovshoved och T'aarbaæk. Två slutna samhällen i anslutning till industrier vid Mølleåen (närmast jämförbara med de svenska b r u k s s a m h ä l l e n a) är Brede och Raadvad (se vidare avsnittet om Mølleåen). Utmed huvudvägen mellan Köpenhamn och Hillerød uppstod tidigt en h a n d e l s o r t av radbytyp vid Lyngby (bredvid landsbyn), exkursionsområdets enda handelscentrum av betydelse. I samtliga av de efter andra världskriget framlagda planerna för huvudstadsområdet rörande alternativa citybildningar för att avlasta Köpenhamns gamla centrumområde ingick Lyngby som e t t alternativ. Fig. 2 visar med fyllda cirklar exempel på dylika alternativcity med Lyngby i norr, Høje-Taastrup i väster och Amager i öster. Att just Lyngby valts ut beror på att här redan existerade en viktig handelsplats vid landsväg och järnväg. Detta är också förklaringen till att en stor del av dagens centrum i Lyngby utgörs av ett stort shoppingcentrum (Lyngby Storcenter invigt 1973), Nordens största. Kundområdet antages sträcka sig i huvudsak i riktning mot Helsingør och Hillerød.

En annan viktig markanvändning inom kommunen är den från Köpenhamns innerstad utlokaliserade Danmarks Tekniske Højskole och Ingeniørakademi med sammanlagt ca 5000 studenter och en personal på ca 2000 personer. Det drygt 100 ha stora området utgjorde tidigare en av de största kvarvarande jordbruksytorna i kommunen.

Mølleåen

Mølleåen (från Bastrup Sø via Farum Sø, Furesø och Lyngby Sø till Öresund) ingår i det öst-själländska systemet av tunneldalar d.v.s. under inlandsisen belägna vattenströmmar som skurit ut dalgångar. Det vattendrag man normalt kallar Mølleåen sträcker sig dock endast från Furesø till Öresund, en sträcka på ca 12 km. På detta flodavsnitt anlades från 1200-talet till 1600-talet sammanlagt 9 vattenkvarnar med tillhörande kvarndammar.

Från början var det relativt blygsamma anläggningar med malning av spannmål som viktigaste användningsområde. Under 1500-talet och 1600-talet växte emellertid dessa kvarnar och fick också en mer differentierad användning (järn-, koppar-, textil- och papperstillverkning). Det var kring Mølleåen med denna rad av vattenkvarnar med intilliggande manufakturverk på ringa avstånd från varandra som den danska industrin vuxit fram

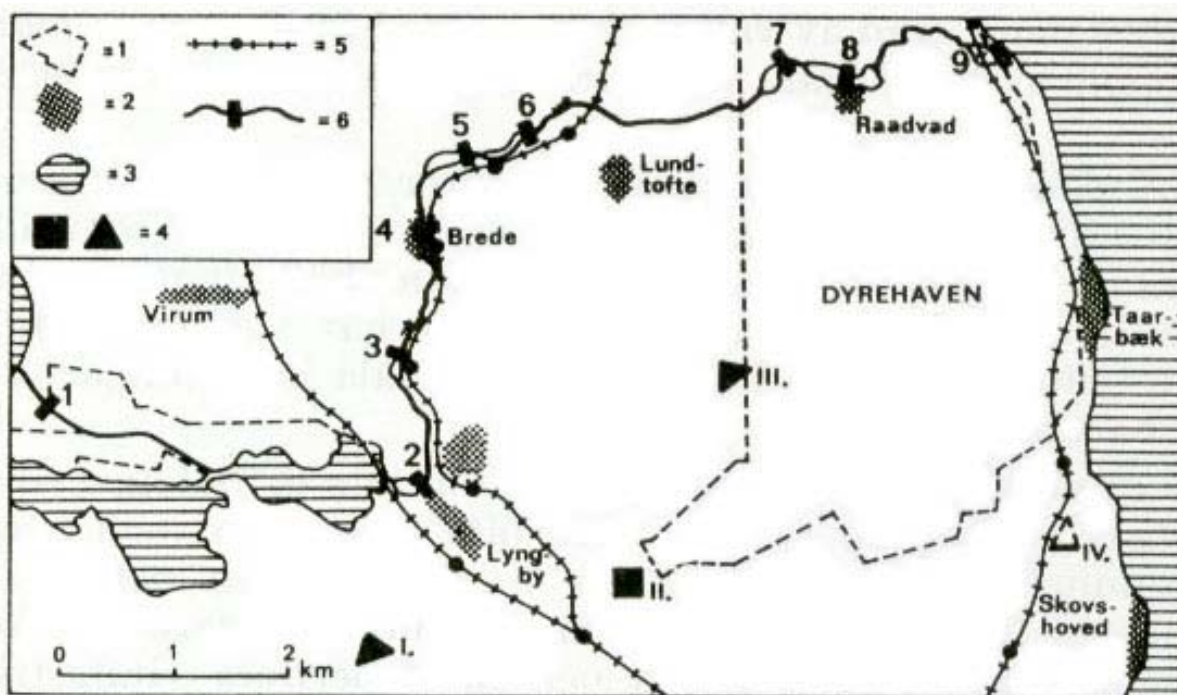

Fig. 1. Exkursjonsområdets omfattning. 1=skogsområde, 2 =bykärnor, 3=vattenområde, 4=fort, 5=järnväg med station eller hållplats och 6=Molleåen med kvarnar. Skala 1:115 000

Fig. 2. Del av Stor-Köpenhamn med alternativa centrumområden markerade. Skala 1: 200 000. (Förminskning av topografisk karta i skala 1: 100 000).

Glansperioden för Mølleåens manufakturer var merkantilismen under framförallt 1700-talet. Då gick åtskilliga av de produkter som tillverkades inom området på export och staten tillhandahöll gynnsamma lån vid industrietablering. Huvuddelen av »industrierna» var emellertid i privat ägo. Staten omhänderhade i huvudsak de sociala inrättningarna i Mølleå-dalen (ex. barnhus).

Precis som vid de svenska bruken förekom täta driftstopp, vilket gjorde förhållandena osäkra för ägarna, med täta ägarbyten (och i många fall nya verksamheter) som följd. Efter merkantilismen och framför allt industrialismen har det med få undantag blivit svårare för företagen i detta Köpenhamnsområdets första och mest perifera »industriområde». För att om möjligt bevara en del av den värdefulla industrimiljön har Nationalmuseum köpt upp en del av anläggningarna och en viss tillverkning kommer så småningom att återupptas inom museets ram (se vidare nedanstående förteckning över kvarnarna). Under hela tiden har ett långtgående samarbete mellan lins kvarnar varit nödvändigt för att kunna utnyttja åns blygsamma fallhöjd.

Här nedan följer en kort presentation av de 9 vattenkvarnarna mellan Furesø och Öresund med de viktigaste användningsområdena i kronologisk ordning. Som exkursionsanhalter torde Brede, Ørholm och Raadvad vara de lämpligaste. Numreringen återfinns å fig. 1.

1. *Frederiksdal* (från 1200-t). Låg i anslutning till Roskildebiskopens borg, Hjortholm, som ödelades 1535. I dag återstår murrester. Spannmål (i flera omgångar), mässings-/kopparvaror och papper. För ca 100 år sedan upphörde all tillverkning. Nationalmuseum har planer på att återuppföra en vattenkvarn vid Frederiksdal. Förutom nämnda murrester kvarligger idag på platsen endast en sluss. Denna hade stor betydelse i Köpenhamnsområdets försvarslinje. Om slussarna öppnades kunde Furesøns vatten översvämma ett större område söder om Lyngby (se vidare befästningsavsnittet).
2. *Lyngby* (från 1300-talet). Spannmål, vapen, guldsmedja, mynttillverkning, valkning (av ylle) samt spannmål. Vattenhjul återuppförs nu på platsen. Planer finns vidare på en båtterminal i kvarndammen.
3. *Fuglevad* (från 1400-1). Spannmål, slipverk och filial till Brede kopparverk. Ligger nu inom Frilandsmuseets område. Nationalmuseum planerar att ta upp driften igen (ylle-manufaktur).
4. *Brede* (från 1300-talet). Spannmål, krut, koppar (slutet av 1600-t till mitten av 1800-talet) och textil. Glansperiod på 1700-talet med en betydande export. Brede utgjorde ett slutet samfund mycket länge. Känt som ett idealsamhälle på 1700-talet med bra och billiga bostäder, skola (jfr de svenska bruken), kantin, barndaghem m.m. Ännu 1935 fanns mycket kvar av detta. Vid denna tidpunkt hade samhället fortfarande en klädesfabrik (nedlagd 1956), affärer, kro, eget vattenverk, gasverk och el-verk. 1959 övertog Nationalmuseum byggnaderna, dels till verkstäder (bl.a. konservering av vikingaskepp), dels till utställningar.
5. *Ørholm* (från 1300-t). Spannmål, krut (1558-1724), koppar, jordbruksredskap, papper (slutet av 1700-t till 1921, sista tiden med turbiner) samt från 1959 textilindustri
6. *Nymølle* (från 1600-t) /vid Ravnholm-Lundtofte hållplats/. Koppar, vapen, ståltråd och papper (1790-t till 1921). Sedan 1935 tillhörigt varuhuskedjan Schou (tillverkning och lager).
7. *Stampen* (från 1200-t). Spannmål, valkning, klädesfabrik och fram till 1971 syrgas och acetyltillverkning tillsammans med Strandmøllen. Byggnaderna nu rivna. Nationalmuseum har (lock planer på att reetablera en gammal kvarn.
8. *Raadvad* (från 1600-t). Handvapen, jordbruksredskap, krut, spannmål och järnmanufaktur. Sedan länge specialisering på knivar. Växte ut till en hel by på 1700-talet. Var ett mycket slutet samfund på grund av det isolerade läget i skogen. Rikt utvecklat föreningsliv. Det har länge varit Skogsstyrelsens önskan att lägga ned fabriken 1980 har satts som en gräns). Nationalmuseum planerar därefter industrimuseum.

9. *Strandmøllen* (från ca 1600). Rustningar, garveri, valkning, spannmål, pappersbruk (1643-1899), maskinfabrik och efter 1917 syrgasfabrik. Kulturellt centrum under senare delen av 1700-talet.

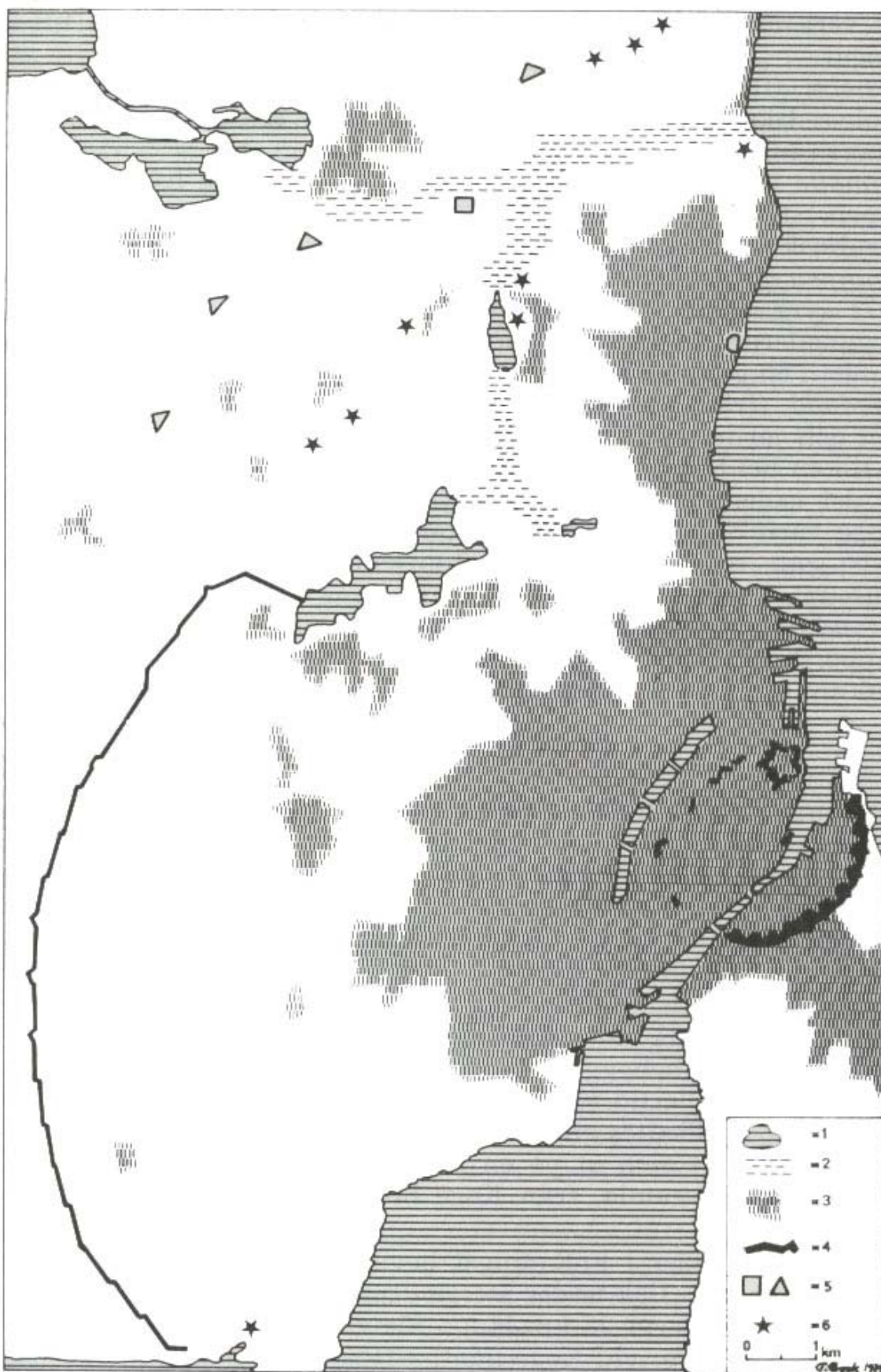

Fig. 3. Köpenhamns yttre och inre befästningslinjer. 1=permanent vattenområde, 2= översvåmningsområde, 3=sammanhängande bebyggelse vid tiden för första världskriget, 4=vallgravar, 5 =fort och G=batteri och skansar. Skala 1: 120 000.

Köpenhamns yttre befästningslinje (fig. 3)

Köpenhamn försågs under Christian IV:s tid med tidsenliga försvarsverk av renässansmodell. Dyliga befästningsanläggningar blev under början eller mitten av 1800-talet, på grund av den ändrade krigföringen, omoderna och nedrevs eller förvandlades till parkområden och liknade. För Köpenhamns del upphörde fästningsfunktionen 1857 och betydande partier av försvarsterrängen återfinns idag som olika slag av grönområden.

Vid fästningens demilitarisering frisläpptes arealerna utanför vallarna för bebyggelse och då industrialismen under de följande årtiondena nådde Danmark kom den bebyggda stadsytan att väsentligt utökas. Den växande staden ansågs emellertid vara i behov av ett modernt land- och sjöförsvar och redan 1872 tillsattes en försvarskommission. Denna framlade en rad förslag som i stort gick ut på en försvarslinje, omfattande mångdubbelt större yta än den gamla, från Køge bugt över Husum till Hellerup vid Öresund.

Efter hårda strider i Folketinget beviljades 1886 medel för fästningsbyggandet och man fick under återstoden av 1880-talet och de första åren av 1890-talet den drygt 26 km långa försvarslinje som är inritad a fig. 3. På sträckan Avedøre (vid Køge bugt)- Husum anlades sammanhängande vallar och en bred s.k. våt grav. Denna del av försvarslinjen, Enceinten eller Vestvolden, innehöll sammanlagt 23 frontpartier med kasematter. Nordväst- och nordavsnittet av befästningslinjen bestod av en yttre rad med fort (en del med järnvägsförbindelse för det tunga artilleriet) och en inre rad med pansarbatterier. Genom dammanläggningar och kanaler i samband med sjösystemet fanns också möjlighet att i en kritisk försvarssituation översvämma stora arealer i anslutning till denna nordliga befästningsdel (Utterslev Mose—Emdrup Sø—Gentofte Sø—Lyngby Sø och vidare ett brett bälte söder om Dyrehaven fram till Öresund vid Christiansholms Batteri) se streckat område å fig. 3. Landförsvaret kompletterades sedan med ett antal havsfort och kustbatterier.

Denna kombination av sammanhängande befästningslinjer och friliggande fort är kännetecknande för fästningsbyggandet under 1800-talets senare del och Köpenhamn torde vara det mest representativa och omfattande nordiska exemplet på tidens stadsfästningar. Från början anlades fästningen som ett skydd mot Tyskland, men under första världskriget, då fästningen var i ett krigsmässigt tillstånd, var Tyskland angeläget om att Danmark skulle ha ett starkt försvar och ej hamna under engelskt beskydd. Försvarslinjen fick en mycket kort livslängd, ty redan efter första världskriget (1920) upphörde den som militärt område och uppläts under 1930-talet delvis för bebyggelse. Vestvolden kvarligger i hela sin längd som ett perifert grönsråd och inom exkursionsområdet finns resterna av nordfrontens fortsystem insprängda i dagens villabebyggelse eller placerade i omedelbar anslutning till Dyrehaven. I flera fall ger de dock en klar uppfattning om mäkligheten hos denna Köpenhamns yttre befästningslinje.

Försvarsanläggningar inom exkursionsområdet

Forten är uppförda i samma byggnadsstil och försedda med fortets namn och Christian IX:s namnchiffer över huvudporten. Följande fyra anläggningar ingående i nämnda befästningslinje är belägna inom Lyngby Taarbæk kommun, d.v.s. inom exkursionsområdet (de romerska siffrorna återfinns å fig. 1).

- I. *Lynyby fort* (beläget väster om Lyngby centrum nära Buddingevej/ Nybrovej). Glacisens (vallområdets) begränsningslinje överensstämmer med nuvarande kvarterets och gatan som omger fortet bär namnet »Glaciset». Fortbyggnaden kvarligger intakt inne i villabebyggelsen.
- II. *Garderhøjfortet* (beläget vid Helsingørvej/Jægersborgvej) ansågs som en mycket viktig länk i den nordliga försvarskedjan. Området ännu ej bebyggt, men de militära byggnaderna avlägsnade.
- III. *Fortunfortet* (beläget i västkanten av Dyrehaven). Fortbyggnaden kvar men i förfallet skick.
- IV. *Christiansholmsbatteriet* (beläget vid järnvägen/Hvidorevej strax söder om Klampenborg station). I storlek helt jämförbart med de tre nämnda fortet. Själva »fortet» har

raserats och på kullen har villabebyggelse tillkommit. På fundamentet till kanontornet har en rund villa byggts. Den väl underhållna södra väggen av »fort»-byggnaden utgör idag fasad mot Hvidørevej.

Som exkursionsanhalter rekommenderas I, III och IV.

Nämnas bör också att utmed Strandvejen (söder om exkursionsområdet) i höjd med Charlottenlunds Slottspark ligger det stora, ännu vallgravsonrflutna. Charlottenlundsfortet som ingick i sjöförsvaret.

Praktiska exkursionsråd

Kollektiva förbindelser: *S-tåg* från Hovedbanegaarden eller Norreport till Klampenborg (ändstation). Buss norrut utmed Strandvejen till Strandmøllen eller Nærrum. *Lokalbana* Jægersborg—Nærum. Denna följer en stor del av Mølleåens dalgång och passerar Fuglevad, Brede, Ørholm och Nymølle kvarnar. Station även i Lyngby. *S-tåg* Jægersborg—Nørreport eller Hovedbanegaarden. Jægersborg ligger på banan mot Holte och Hillerød.

Lämpliga kartor: Turistkort Dyrehaven—Hareskovene, skala 1: 20 000. Täcker hela exkursionsområdet. Maalebordsblad 1: 20 000 och nya topografiska kartor i skala 1: 23 000 med nivåkurvor för förklaring av tunneldalar och översvänningsområden. Turistkort over København og omegn i skala 1: 17 300. Kartan utges ej längre men exemplar torde fortfarande gå att anskaffa. Samtliga nämnda kartor är utgivna av Geodætisk Institut i Köpenhamn, som även har en kartaffär.

För närmare studium av området rekommenderas Jan Møllers båda böcker Mølleåen (Köpenhamn 1971) och De grønne områder (Köpenhamn 1974).